

УДК 323(497.115)"1975"
321.74:929 Тито

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.2.mik.215-242>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 8. 5. 2024.

Прихваћен/Accepted: 17. 7. 2025.

Урош Д. МИКЕТИЋ

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет
urosmiketic@gmail.com
ORCID: 0009-0003-4273-1995

Титова посета Косову 1975. године*

АПСТРАКТ: Рад је написан на основу грађе Архива Југославије (фонд Кабинет председника Републике), приштинских и београдских листова који су извештавали о Титовој посети Косову 1975, материјала партијске провенијенције и релевантне литературе. Догађај је важан за разумевање друштвено-економских и политичких прилика на Косову након уставне рекомпозиције земље 1974. Приметан је контраст између реалних проблема на Косову, пре свега оних међунационалне и економске природе, и њиховог јавног третирања од стране Тита приликом посете.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Тито, Југославија, Србија, Косово, социјализам, Срби, Албанци

Увод

У раду анализирамо Титову посету Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово (САП Косово)¹ 1975, покушавајући истовремено да сагледамо његов утицај на тамошње друштвено-политичке и економске

* Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

¹ Даље: Косово.

процесе. О повећаном интересовању за Косово сведоче његове учестале посете након Брионског пленума јула 1966. године (1967, 1971, 1975, 1979). Посета 1975. врло је инспиративно поље за истраживача, будући да је 1974. заокружен процес уставног редефинисања државе којим су убрзани постојећи дезинтеграциони политички и привредни процеси. Није немогуће претпоставити, сагледавајући доступне материјале, да је посета вероватно била мотивисана Титовом жељом да се лично увери у прилике на Косову у новоствореним и битно другачијим условима у односу на посету 1971. Такође, делује врло упечатљиво очигледан раскорак између званичног наратива у држави и Титових оцена 1975. с једне стране и друштвене-политичке, националне и економске реалности у покрајини с друге стране. Тито је, заправо, у одређеној мери повлађивао негативним процесима у покрајини, а потврду тога добијамо у даљем развоју догађаја.

*Политичке и друштвено-економске прилике
на Косову до Титове посете*

Постбрионски период на Косову карактеришу правно-политичка, самоуправна, културно-просветна и кадровска афирмација Албанаца, записаће 1984. ондашњи професор Универзитета у Приштини (УП) Хајредин Хоџа.² Такво је, наиме, и званично партијско тумачење ондашњих прилика, што заиста одговара историјским чињеницама. Међутим, тако широка и слојевита афирмација Албанаца била је праћена погоршањем положаја Срба и Црногораца након пленума и смене Алек-

² Hajredin Hodža, *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji: Staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji* (Priština: Rilindja, 1984), 79. Термин „Метохија” уклоњен је 1968. из службеног назива покрајине (Аутономна Покрајина Косово и Метохија). Истовремено, додат је епитет „социјалистичка”, па је нови службени назив гласио Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово. Промену имена званична Приштина објашњавала је „научним” разлозима и непознаницом термина „Метохија” код Албанаца. Промена је, заправо, требало да послужи као не тако мали допринос у циљу албанизације покрајине, што је и логично јер је формално уклоњен термин који асоцира на српско вековно присуство у овим крајевима. О промени и незаконитом начину на који је спроведена био је упознат и Тито. Игор Вукадиновић, „Уклањање речи ‘Метохија’ из назива Аутономне покрајине Косова и Метохије 1968–1969. године”, *Токрови историје* 2/2024, 239–267.

сандра Ранковића. Албанска политичка елита вешто је искористила постбрионску атмосферу у друштву, злоупотребљавајући оптужбе на Ранковићев рачун за ширење српског национализма и злоупотребу службе безбедности, не би ли компромитовањем њеног рада на Косову преузела кадровске позиције и кренула у албанизацију покрајине.³ Многи српско-црногорски кадрови на разним нивоима, првенствено у органима безбедности, оптужени су да су до пленума неправедно сумњичили и тешко угрожавали права Албанаца и имали благ однос према „појавама великосрпског шовинизма и уопште великосрпске реакције”. Њих је, као носиоце такве политике која је била најстроже дисквалификована на пленуму, требало на различите начине уклонити и, истовремено, побољшати национални састав Албанаца у органима унутрашњих послова и државне безбедности у којима су до пленума били слабо заступљени услед очигледног неповерења српско-црногорских кадрова. Осим обрачуна са многим припадницима органа безбедности српске и црногорске националности, било да су они пензионисани, смењени, нападани, ликвидирани или приморани да се иселе, дошло је до систематског потискивања српско-црногорских кадрова у привреди и другде. Неки високи функционери искључени су из Партије. Све њих заједно највише су оптуживали њихови сународници који су након пленума постепено преузимали неке од највиших позиција у новој друштвено-политичкој архитектури покрајине (Катарина Патрногић, Танкосава Симић, Илија Вакић, Богољуб Недељковић и остали). Затворских казни ослобођени су бројни албански политички затвореници без претходног преиспитивања кривице. Поред тога, на чело српских комуниста постављен је Добривоје Радосављевић, заменивши на том месту Јована Веселинова, за којег се веровало да је сумњичав према постбрионском курсу. Радосављевић је, међутим, имао врло толерантан однос према Албанцима и нетолерантан према манифестацијама српско-црногорског отпора албанизацији Косова. Албанци су, нарочито интелектуалци, тачно оцењивали да албанизација не може бити свеукупна уколико покрајина остане у истом степеноу зависности у односу на републичке власти. Албанске масе су очекивале статус републике, док су њихови политички представници, свакако реалистичнији када је реч о односу снага у држави, тражили најши-

³ Јан Пеликан, „Косово у првим месецима 1968. године”, *Токови историје* 2/2014, 99.

ру аутономију. У томе су након пленума имали Титову подршку, а њихова борба је утолико олакшана јер је држава од 1966. недвосмислено кренула дезинтеграционим путем.⁴

Процес албанске еманципације, заиста потребан друштву, пратен је радикализацијом међунационалних односа на штету Срба и Црногораца и, са тим у вези, све присутнијим албанским национализмом и сепаратизмом, о чему илустративно сведочи бројка од преко 100.000 Срба и Црногораца исељених са Косова 1961–1981.⁵ Проблем исељавања југословенски режим није третирао као приоритетан до великоалбанских демонстрација 1981. С друге стране, исељавање је још 1968. било добро познато министру спољних послова Албаније, са чим у вези су у Тирани прављене различите пројекције.⁶ Косовско судство нашло се након 1966. у служби великоалбанске идеологије, будући да је углавном било под контролом албанске партијске елите. Судство је било злоупотребљено 1968. за ревизију Призренског процеса из 1956. године. Те 1968. је одлуком Окружног суда у Призрену укинута пресуда из 1956. према којој су оптужени Албанци проглашени кривим за субверзивне везе са Албанијом и осуђени на казне затвора. У јавности је истовремено форсиран утисак да је Призренски процес, заправо, инсценирала Ранковићева служба, што се одлично уклапало у албанске тенденције након 1966. да се за целокупно стање у друштву оптуже служба и њен моћни шеф. То су албански комунисти обилато и вешто користили, док им републичко руководство углавном није правило битније сметње.⁷

⁴ Коста Николић, Срђан Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку 1912–1990* (Београд: Институт за савремену историју, 2014), 46–50.

⁵ Урош Д. Микетић, „Исељавање Срба и Црногораца са Косова и Метохије 1966–1981. године: узроци, ток и последице” (докторска дисертација, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Катедра за историју, 2024); Miomir Gatalović, „Prilozi za proučavanje iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije pod vlašću Josipa Broza Tita”, *Istorija 20. veka* 1/2024, 199–220; Вид. Урош Микетић, „Представке и жалбе са САП Косова 1979–1982. Савезу комуниста Србије”, *Зайиси: іогішніак Істїоріјскої архіва Пожаревац* 13/2024, 165–173.

⁶ Igor Vukadinović, „Strogo poverljivi izveštaji ministra spoljnih poslova Albanije o političkoj situaciji u Jugoslaviji i na Kosovu i Metohiji 1966–1968”, *Istorija 20. veka* 1/2023, 165–167.

⁷ Миомир Гаталовић, *Бурна времена: Косово и Метохија у државној политици Југославије 1966–1969* (Београд: Институт за савремену историју, 2018), 116–118; Игор

Савез комуниста Косова (СКК), упркос другачијој покрајинској реалности, редовно је пласирао у јавност идиличну слику међунационалних односа.⁸ Њихова нарушеност огледа се, пре свега, у чињеници да је од 1966. интензивирано исељавање. На ту околност пресудно су утицали психофизички и институционални притисак од стране Албанаца, будући да је великоалбанска идеологија добијала на значају у ширим масама албанског народа и институцијама. Иако не би требало занемарити ни мотиве економске природе при исељавању, СКК је тенденциозно умањивао или занемаривао наводе о притисцима на Србе и Црногорце. Увид у резултате пописа по насељима 1961–1981. најчешће показује њихово рапидно опадање и пораст броја етнички чистих насеља.⁹

СКК је упорно, методом вештачке симетрије, редовно проналазио српско-црногорски национализам као пандан албанском. Албански комунисти су занемарили чињеницу да је српски национализам искључиво одговор храбријих појединаца не би ли се алармирала јавност о међунационалним проблемима. На Косову је 1974. забележена симболична епизода са тзв. Новом комунистичком партијом Југославије (НКПЈ). Она је требало да се конституише на оснивачком конгресу у Бару у организацији групе комуниста-неоибеоваца, разочараних друштвено-економским стањем у земљи и покрајини. Иначе, већи део њих био је родом са Косова или из суседних црногорских општина. Неоибеоовци су критиковали „рестаурацију” капиталистичких односа у земљи, Титов лични режим, све присутнији национализам и федерализацију Савеза комуниста Југославије (СКЈ). Када је о Косову реч, сматрали су да треба задати оштар ударац албанском национализму и сепаратизму. Заправо, били су

Вукадиновић, „Призренски процес 1956. и његова ревизија 1968. године”, *Токови историје* 2/2022, 125–152.

⁸ *Jedanaesta konferencija Saveza komunista Kosova*, prir. Savez komunista Kosova (Priština: Savez komunista Kosova, 1974), 5, 217–222, 287–288, 296–301.

⁹ Миомир Б. Гаталовић, „Југословенска државна политика на Косову и Метохији: 1958–1974” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2014), 861–862; Петар Р. Ристановић, „Српска интелектуална елита и косовско питање 1974–1989” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018), 96–113. Вид. Петар Ристановић, *Косовско питање: 1974–1989* (Нови Сад: Прометеј; Београд: Информатика, 2019); Петар Ристановић, *Илузија моћи: српски кријички интелектуалци и комунистички режим* (Београд: Принципи: Фондација Александар Невски, 2020).

блиски Ранковићевим позицијама некада. Најјаче упориште имали су у Пећи, али је број албанских симпатизера био мизеран. Група је разоткривена, а појединци, попут професора историје на УП Бранка Бошковића, осуђени на дугогодишње затворске казне. Догађај је одлично послужио СКК под вођством Махмута Бакалија да, упркос штетном албанском национализму и сепаратизму, укаже на „конкурентни” српско-црногорски национализам, иако се по последицама те две друштвене појаве нису могле поредити.¹⁰

Економско стање након 1966.¹¹ у држави, нарочито покрајини,¹² погодновало је кварењу међунационалних односа. То се манифестовало у радним организацијама и приликом запошљавања. Убрзо након новембарских албанских демонстрација широм Косова 1968,¹³ сазнало се за одлазак 215 српско-црногорских стручњака из „Трепче”, од којих је 80% имало кључну улогу у производњи. Албанци су им претили пиштољима, физички насртали и слали анонимна писма поручујући да науче албански или да се селе. Такође, Албанци су редовно одбијали да изврше њихове радне налоге и међусобно се штитили од евентуалних последица. То је било могуће будући да су легално могли да прегласају Србе и Црногорце. У таквим условима, осетивши се небезбедно и у суштини бесперспективно, Срби и Црногорци су стихијски продавали имовину и махом одлазили у ужу Србију.¹⁴ Министар спољних послова Албаније располагао је информацијама о одливу Срба и Црногораца и запошљавању Албанаца на њихово место, чиме су „на путу да заузму све позиције у партији и на власти”. За такву политику наводи да представља трајно опредељење најутицајни-

¹⁰ Николић и Цветковић, *Срби и Албанци*, 300–304.

¹¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988* (Beograd: Nolit, 1988), 445.

¹² Урош Д. Микетић, „Лист Јединство: прилог проучавању привредних проблема на Косову 1966–1973. године”, у: *Наука и стварност: зборник радова са научној скупи (Пале, 22. мај 2021)*, ур. Јелена Марковић, (Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2022), 231–251.

¹³ Миомир Б. Гаталовић, „Повод, насилност и последице иредентистичких демонстрација Албанаца на Косову и Метохији 1968”, у: *Удисиво и самоудисиво у научном и уметничком стваралаштву: йемайски зборник научних радова од међународној значаја*, ур. и пр. Ивана Женарју Рајовић и др. (Приштина [тј.] Лепосавић: Институт за српску културу, 2024), 441, 454–455.

¹⁴ Гаталовић, *Бурна времена*, 280–282.

јег албанског политичара Фадила Хоџе и да се у покрајини са радошћу очекује његов повратак са функције у Београду. Министар је, ипак, упозорио да се морају зауставити они гласови међу Албанцима који заговарају тотални и брзи обрачун са запосленим Србима и Црногорцима, јер би у Београду били протумачени као националисти.¹⁵

У условима економске кризе, када се до запослења тешко долазило, неформалном политиком националног кључа при запошљавању фаворизовано је примање Албанаца у радни однос. То је у пракси често значило да се најпре запосли седам или више Албанаца и онда један Србин или Црногорац. Спровођена је приликом запошљавања, често и непотребно за одређена радна места где није било нужно знање оба језика, политика двојезичности. Фаворизована су лица која говоре албански и српски, па су многи Албанци запослени иако нису течно или уопште говорили српски језик. Разуме се, у косовским условима је то било могуће. Срби су доста ређе говорили албански, па их је то битно ограничавало у запошљавању. Незапослени Албанци постајали су, међутим, све подложнији разорном великоалбанском утицају. Косовска привреда патила је, притом, од неконкурентности и презадужености која је 1974. износила 80% укупних средстава.¹⁶

Међутим, у Приштини су пред Титов долазак 1975. били оптимисти. На седници косовске Скупштине јануара месеца пројектује се раст друштвеног производа за 12% и извоза за 22% уз запошљавање 9000 радника (у привреди 7000) и изградњу 7000 станова. Извршно веће (ИВ) Косова прихватило је нацрт Основа дугорочног развоја до 1985, којим се предвиђа раст становништва за 500.000, запослених за 100.000 и изградња четири термоелектране и две хидроцентrale. ИВ Скупштине Косова најавило је оштрију борбу против привредног криминала и других аномалија. Такође, Окружни суд у Приштини осудио је због подривања уставног поретка и територијалног интегритета земље, подстицања међунационалне нетрпељивости и шовинистичког угрожавања друштвених односа на казне строгог затвора од три до девет година неколико Албанаца.¹⁷

¹⁵ Vukadinović, „Strogo poverljivi izveštaji”, 166.

¹⁶ Ристановић, *Српска интелектуална елита*, 73, 77–96.

¹⁷ Момчило Павловић и др., *Косово и Метохија: век важних догађаја: 1912–2012* (Београд: Институт за савремену историју; Нови Сад: Центар за истраживање и публикавање, 2012), 188–192.

О стању у економији Косова сведоче и материјали информативне природе о местима и радним организацијама обухваћеним посетом. Они су достављени Титовом кабинету пре доласка. Посета је обухватала Качаник, Урошевац, Липљан, Приштину и Брезовицу, односно радну организацију „Шар” у Ђенерал Јанковићу (цементна индустрија) и у Приштини Фабрику амортизера, УП, издавачка предузећа „Рилиндја” (у склопу истог истоимени лист на албанском језику), „Јединство” (у склопу истог истоимени лист на српском), „Тан” (у склопу истог истоимени лист на турском), радио и телевизију.¹⁸

Материјали стављају акценат на проблем незапослености, са чим у вези се наводи да је у Урошевцу, који није спадао у неразвијеније средине, запослен сваки тринаести грађанин. Помињу се и неравномеран економски развој и одлив радника на привремени рад у иностранство. Све израженије економско заостајање Косова показује раст друштвеног производа у износу од 6,1% годишње (југословенски просек 6,6%), док је разлика још неповољнија по Косово ако се приликом поређења користи метод *per capita*. Ефикасност инвестиција била је 2,2 пута слабија него у остатку земље, а није задовољило ни усмеравање иностраних средстава поред већ успостављених механизма додатног финансирања.¹⁹ Иако се о томе детаљније не говори у материјалима, ваљало би поменути и средства Фонда федерације за кредитирање привредног развоја привредно недовољно развијених република и крајева основаног 1965. Каква је важност Фонда у развоју Косова наговештава чињеница да је покрајинско руководство на пријему републичке делегације код Тита септембра 1969. инсистирало на томе да се исти никако не укида већ да се повећају средства намењена покрајини. Фонд је допринео преливању великих средстава из уже Србије на Косово.²⁰ Чак је и Тито у разговору са делегацијом Србије јануара 1969. инсистирао на томе да она настави са економским

¹⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд 837, Кабинет Председника Републике, к. 94, II-1/251, Информација Кабинета Председника Републике за Председника Републике о општинама и радним организацијама које ће друг Председник посетити приликом боравка у САП Косову, Београд, 28. март 1975.

¹⁹ Исто; АЈ, 837, II-1/251, Информација Кабинета Председника Републике за Председника Републике о основним показатељима досадашњег развоја Македоније и Косова, посебно у текућем петогодишњем периоду, Београд, 27. март 1975.

²⁰ Гаталовић, *Југословенска државна историја*, 476.

стимулисањем Косова, видевши то као кључ политичког мира у покрајини, премда свестан критика из Београда, Загреба и Љубљане да се средства злоупотребљавају.²¹ Она су готово две деценије углавном нерационално трошена,²² јер њихови даваоци нису имали увид у контролу трошења.²³ Што је још парадоксалније, сиромашни крајеви уже Србије одвајали су средства за овај фонд, иако су и сами заостајали за југословенским просеком развоја. Наиме, ужа Србија је третирана као развијено подручје, а као такво је издвајала велика средства у фонд.²⁴

Више оптимизма те 1975. било је када је реч о развоју културе, просвете, здравства и других друштвених сегмената. Напредак је био посебно видљив у албанској заједници, али није заобишао ни друге. Албанска заједница налазила се на прелому између патријархалног и модернијег социјалистичког поимања живота, од којих је прво полако и са великим отпором уступало место другом. Додатну еманципацију Албанаца, разуме се и развоја Косова у целини, онемогућавао је висок албански наталитет (у светском врху 1971). Из тог разлога и укупни друштвено-економски развој није био изражен у очекиваној мери, а привреда је хронично патила од незапослености. Практично, косовско друштво на прелазу из шездесетих у седамдесете имало је два лица. Док је урбано становништво осетило бројне бенефите југословенског самоуправног развоја (школовање, посао, лечење, животни стил и слично), село, доминантно албанско, споро се и тешко мењало.²⁵

Материјали предочени Титу то потврђују. Годишње се у просеку зидало 6000 станова, а забележен је и раст саобраћајне инфраструктуре (укупно 2195 km путева 1952. и 3679 km 1972, модерних путева са 20 на 787 km). Напредак у домену културе, науке, просвете и здравства је посебно

²¹ Миомир Б. Гаталовић, „У светлости политичког односа југословенске федерације према Србији до седамдесетих година 20. века”, *Токови историје* 2/2024, 273.

²² Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 455.

²³ Гаталовић, „У светлости политичког односа”, 273.

²⁴ Игор Вукадиновић, „Демографска и економска компарација Косова и Метохије и Јужне Србије под комунистичком влашћу, 1945–1971”, у: *Врањски иланик љоводом 110 година од Балканских рајшова и ослобођења Сйаре Србије: йемайски зборник од националној значаја*, ур. Дејан Д. Антић (Врање: Народни музеј, 2023), 315–325.

²⁵ Јан Пеликан, „Прилози за друштвену историју Косова и Метохије шездесетих и седамдесетих година 20. века”, *Токови историје* 2/2010, 95–129.

видљив. Са три библиотеке и 6000 књига 1945. достигнута је бројка од 148 јавних библиотека са 500.000 књига и 307 школских библиотека са 250.000 књига. Нарочита пажња била је посвећена публиковању дела косовских Албанаца, а порастао је и број штампаних часописа. Косово је пред посету имало 300 лекара и преко 2000 лица осталог медицинског особља, затим седам болница, 21 дом здравља и друге медицинске установе.²⁶

Тито на Косово долази годину дана након усвајања устава СФРЈ, појединачних република и покрајина. Процес уставног преуређења државе, започет крајем шездесетих, финализован је 1974. најпре савезним Уставом, а убрзо и уставима република и, тада први пут, покрајина.²⁷ Републике су постале националне државе, а покрајине, не и формално, суштински независне од Србије. Ова је пак, што је парадокс своје врсте, постала зависна од покрајина. Србија је у њима остваривала једино неке надлежности у домену одбране, монетарне и спољне политике. Уставом Косова потврђено је раније установљено право да оно самостално организује управне органе, утврђује њихова права и дужности и међусобне односе. Покрајински представници на савезном нивоу, превасходно Албанци, имајући у виду пропорционални национални састав становништва, учествовали су равноправно са представницима република и Војводине у доношењу одлука, често и паралишући политику Србије. Намера републичког руководства да у низу битних питања за сопствено функционисање уреди односе на целој територији Србије није благонаклоно прихватана на Косову уз образложење да је супротна уставним решењима и националистичка. Покрајина је у томе имала подршку Словеније и Хрватске.²⁸

Устав из 1974. представља битан унутрашњи чинилац у разградњи СФРЈ као федеративно уређене државе и Србије као саставног дела.

²⁶ АЈ, 837, II–1/251, Информација Кабинета Председника Републике за Председника Републике о основним показатељима досадашњег развоја Македоније и Косова, посебно у текућем петогодишњем периоду, Београд, 27. март 1975.

²⁷ Игор Ђ. Вукадиновић, „Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)”, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2020); Игор Вукадиновић, *Аутономија Косова и Метохије у Србији: (1945–1969)* (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2021).

²⁸ Момчило Павловић, Предраг Ј. Марковић, *Косово и Метохија: прошлост, садашњост, будућност* (Нови Сад: Препород, 2006), 235–238.

Довео је до симбиозе локалних бирократија и националистичких снага широм земље, а то је посебно било видљиво на Косову, водећи до успостављања „власти мимо народа” у циљу личног богаћења политичке елите и албанизације.²⁹ У Приштини уставна решења нису доживели као zgodну могућност да у највећој мери самостално и квалитетно уреде сопствени друштвено-економски живот, већ као начин да се што више дистанцирају од Србије. То показује низ примера. Чак се и дотадашњи назив „Социјалистичка Република Србија” уклањао са јачких сведочанстава, диплома, књижица и сл. Ондашњи високи републички и савезни функционер Драгослав Дража Марковић описао то у дневнику као „опсесију државности”. Косовом су, најраније од пленума, а дефинитивно од уставних промена, у пракси „господариле” породице моћних албанских функционера (Махмут Бакали, Џавид Нимани, Фадиљ Хоџа и остали), међусобно дубоко повезане и са крајње упитном лојалношћу према СФРЈ и Србији. Углавном су потицале из Ђаковице (тзв. „ђаковичка група”). Срби и Црногорци на одговорним позицијама махом су извршавали њихову вољу из разлога личног каријеризма.³⁰

Титова посета Косову

Титове посете су често носиле спољашњу помпезност. Ако се позовемо на фото-монографију посвећену посети 1972. средњем Поморављу, видећемо да је она организована по готово устаљеном моделу („Плави воз”, високи функционери са мноштвом народа приређују свечани дочек, пионери дарују цвеће, црне функционерске лимузине и остало). Тито је 3. и 4. априла 1972. посетио Краљево, Врњачку Бању, Крушевац, Параћин, Ђуприју и Светозарево. Допутовао је са супругом Јованком „Плавим возом”, а дочекали су га високи републички и локални функционери уз неколико хиљада грађана на железничкој станици. Цвеће су високим гостима уручили пионери, а по градовима су исписани славолуци са порукама захвалности. Посета је обухватила фабрике и

²⁹ Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 416.

³⁰ Ристановић, *Српска интелектуална елита*, 30–67. О Махмуту Бакалију и тзв. „ђаковичкој групи” видети: Петар Р. Ристановић, „Махмут Бакали – Прилог за политичку биографију”, *Башићина* 61/2023, 371–384.

радне организације, а Тито је разговарао са политичко-привредним активом краја. Његов акценат, управо као и 1975. на Косову, јесте на политичкој и привредној клими. У том смислу 1972. потенцира важност доминантне друштвене улоге Савеза комуниста са чим у вези најављује оштре мере према евентуалној опозицији уз поруку да комунисти морају бити самодисциплиновани као водећа друштвена снага. Редовно издваја и питање братства и јединства „за које смо пролили море крви”, а у домену привреде интересују га теме извоза, кадра, стамбене политике и сл. Тито приликом обе посете указује на привредне аномалије у земљи, али опет уз дозу оптимизма најављује обрачун са њима.³¹

Тито је пре Косова прво службено посетио Македонију (31. март – 2. април 1975). Иако је она, такође, имала бројну и територијално компактну албанску популацију, Тито се у Скопљу није посебно бавио њеним правима и еманципацијом као неколико дана касније на Косову. Можда и тај пример у довољној мери говори о његовом другачијем третирању Косова и Македоније. Македонском републичком и партијском руководству нагласио је важност борбе против историјског ревизионизма, подразумевајући под тим искључиво бугарске ревизионистичке тежње. Нагласио је потребу да СКЈ остане чврст и јединствен, критикујући са тим у вези српске либерале и позивајући комунисте да буду „војници” сваког рада и акције у корист државе.³² СФРЈ „зрачи” унутрашњим животом и поноси се политиком несврстаности и мирољубиве коегзистенције, закључио је.³³

Тито је и пре 1975. имао непосредног искуства са посетама Косову. Он је већ три пута обишао покрајину (31. мај – 1. јун 1950, 25. март – 28. март 1967, 12. април – 18. април 1971).³⁴ У склопу припрема за посету 1975. спроведене су безбедносне и мере информативне природе ради упознавања председника са косовском друштвено-економском климом.

³¹ Savo Vetnić, *Tito u srednjem Pomoravlju* (Svetozarevo: Zavičajni muzej, 1977).

³² Аноним, „Комунисти треба да буду војници револуције, увјек у првим редовима”, *Јединство*, 3. 4. 1975.

³³ Аноним „Стваралаштво марљивог македонског народа може да служи као пример”, *Политика*, 4. 4. 1975.

³⁴ АЈ, 837, II–1/251, Председник Тито на Косову 1950, 1967. и 1971. године. О Титовој посети 1967. видети: Милутин Живковић, „Посета Јосипа Броза Тита Косову и Метохији (25–28. марта 1967. године) у светлу постбрионских дешавања у Покрајини”, *Баштина* 30/2011, 135–151.

У питању су кратки и садржајни елаборати о различитим питањима везаним за посету, а које је за председника припремио Кабинет председника Републике.³⁵

Припреме за посету одвијале су се паралелно у Београду и на Косову. Општинске конференције Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) Качаника, Урошевца, Липљана и Приштине позвале су „радње људе и грађане” да свечано дочекају „најдражег госта”.³⁶ У кабинету председника Покрајинског комитета (ПК) СКК Махмута Бакалија 20. фебруара сачињен је програм дводневне посете.³⁷ Првобитно је исти сачињен за тродневну посету, али се Титовом кабинету чинио преобимним и зато је коригован. Тито је, наиме, имао заказан сусрет са финским државником Урхом Кеконеном 22. марта.³⁸ Сагласност на коначан програм посете Тито је дао 18. марта,³⁹ а Бакалију је из безбедносних разлога скренута пажња да га пажљиво чува.⁴⁰ План посете 3. и 4. априла наводимо у наставку.

3. април 1975, четвртак:

- 9.00 Свечани дочек на железничкој станици Ђенерал Јанковић и одлазак аутомобилима на Брезовицу;
- 10.15 Долазак на Брезовицу и смештај у хотелу „Бреза” (подножје Шарпланине, надморска висина око 800 m);
- 11.00 Разговор са ужим руководством Косова;
- 12.00 Шетња до споменика палим борцима Шарпланинског одреда, кратак сусрет са групом бораца и представницима извиђачког одреда „Титови дечаци”;
- 12.15 Полагање венаца на споменик палим борцима;

³⁵ АЈ, 837, II–1/251, Дефинитивно одобрени програм посете председника Тита Косову, Београд, 19. март 1975.

³⁶ Аноним, „Председник Тито данас на Косову”, *Јединство*, 3. 4. 1975.

³⁷ АЈ, 837, II–1/251, Кабинет председника ПК СК Косова, Посета председника Тита Косову, Приштина, 20. фебруар 1975.

³⁸ АЈ, 837, II–1/251, Допис Кабинета Председника Републике секретару Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ Станету Доланцу, Београд, 24. фебруар 1975.

³⁹ АЈ, 837, II–1/251, Титова сагласност на програм посете Косову, Београд, 18. март 1975.

⁴⁰ АЈ, 837, II–1/251, Информација Кабинета Председника Републике председнику ПК СК Косова Махмуту Бакалију о посети Председника Тита Косову, Београд, 19. март 1975.

- 13.00 Интимни ручак са најужим косовским руководством и одмор;
- 17.00–18.30 Разговор са политичким активом Косова у „Брези”;
- 20.00 Вечера у „Брези” и краћи забавни програм.

4. април 1975, петак:

- 9.00 Одлазак аутомобилима за Приштину кроз Урошевац и Штимље без задржавања, а у Липљању са десетоминутним задржавањем;
- 11.00 Долазак у Приштину и сусрет са радницима испред Фабрике амортизера;
- 11.30 Одлазак на Филозофски факултет;
- 11.45 Свечано проглашење Тита за почасног доктора Универзитета у Приштини;
- 12.45 Смештај у хотелу „Косовски божур”;
- 13.15 Приватни ручак у апартману хотела;
- Слободно поподне;
- 18.00–18.30 Сусрет у хотелу са представницима новинско-издавачких предузећа Косова, Радио-телевизије Приштина и НИП „Рилиндја”;
- 20.00 Свечана вечера руководства у хотелу;
- 23.00 Свечани испраћај из Приштине и одлазак специјалним возом за Београд.⁴¹

За супругу Јованку планирана је и засебна посета Медицинском факултету, где би поставила камен-темељац нове Гинеколошко-акушерске клинике, након чега би одсела у „Косовском божуру”.⁴²

Тито је заједно са супругом и секретаром Извршног комитета (ИК) Председништва Централног комитета (ЦК) СКЈ Станетом Доланцом, председником ЦК Савеза комуниста Србије (СКС) Тихомиром Влашкалићем и потпредседником ИВ Скупштине СФРЈ Добросавом Ђулафићем посетио Косово 3–4. априла 1975.⁴³ У одабиру делегације као да

⁴¹ АЈ, 837, II–1/251, Програм посете САП Косову одобрен од Председника Републике, Београд, 18. март 1975.

⁴² АЈ, 837, II–1/251, Програм посете другарице Јованке Броз Медицинском факултету у Приштини, 4. април 1976.

⁴³ *Tito na Kosovu 1975*, prir. Mustafa Šalja i dr. (S. l: s. n., 1975), 3; ун. *Fjalimet e shokut Tito në Kosovë*, pr. Tahir Geci dhe Milenko Spaleviq (Prishtinë: Shërbimi informativ i Komitetit Krahinor të LK të Kosovës, 1975); Josip Broz Tito, *Govori druga Tita na Kosovu* (Priština: Informativna služba Pokrajinskog komiteta SK Kosova, 1975). Вид. Аноним, „Тито: Бржи развој Косова је обавеза и интерес Југославије”, *Јединство*, 5. 4. 1975.

се назире порука да Косово представља колективну одговорност целе државе. Титова делегација допутовала је плавим возом „Динара”. Локални перон био је прекривен црвеним тепихом. За време дочека одјекивали су звуци разних маршева, а затим је интонирана химна. Високе госте су у друштву својих супруга дочекали Махмут Бакали и председник Председништва Косова Џавид Нимани, а затим су се придружили и други локални и покрајински функционери. Тито је изразио захвалност на дочеку и задовољство што је након више година поново на Косову не би ли се, како је нагласио, лично уверио у овдашњи прогрес. Испред комбината „Шар” дочекао га је генерални директор предузећа Абдул Хоџа и реферисао о раду. Тито је био задовољан виђеним уз очекивање да ће се животни стандард наћи на нивоу развијенијих југословенских република. На путу ка Брезовици били су постављени славолуци на којима је на српском и албанском изражавана добродошлица. Титов ауто често је морао да се зауставља због масе цвећа по путу. На Брезовици је приређен свечани пријем, а двоје деце школског узраста (по једно албанске и српске националности) симболично је уручило цвеће гостима. Титу је дарован бошчалук као симбол средине који се по традицији дарује најмилијем госту. На Брезовици их је дочекао и председник Председништва Србије Драгослав Дража Марковић. Тито је положио венац на споменик палим борцима шарпланинских партизанских одреда, дело архитекте Миодрага Пецића и вајара Светомира Арсића, фотографисао се са борцима и посетио планинску кућицу разгледајући ловачке трофеје са Шаре и добивши на поклон два расна шарпланинца.⁴⁴

Колико је Титова посета прворазредни догађај у овој изолованој и сиромашној средини показује долазак сељака Селима Уке из села Грлица, који је километрима пешачио да би видео вољеног председника.⁴⁵ Момира Здравковић из Урошевца, првоборац, признаће у разговору са

⁴⁴ АЈ, 837, II–1/251, Реч Председника Тита приликом доласка у Ђенерал Јанковић, Ђенерал Јанковић, 3. април 1975; Вукман Видаковић и др., „Председник Тито у дводневној посети Косову”, *Јединство*, 5. 4. 1975; Аноним, „Заједничким напорима постићи ћемо да животни стандард на Косову буде на нивоу наших развијених крајева”, *Политика*, 4. 4. 1975. О посети је писао и приштински студентски лист на српском *Нови свет*; Аноним, „Доследни политици СКЈ и речима друга Тита”, *Нови свет*, април 1975.

⁴⁵ Аноним, „Заједничким напорима”.

новинарима да три дана није спавала „од узбуђења”,⁴⁶ а директор пећког хотела „Корзо” Вељко Булатовић осећао је трему, иако је већ раније дочекивао Тита и сл.⁴⁷ На стражи код Споменика борцима шарских партизанских одреда стајао је поручник Влазним Курсани, Албанац, за којег је то била велика част.⁴⁸

Разговор политичког актива Косова са Титом наговештава, међутим, другачију реалност од карактеристичне спољашње помпезности ове Титове посете. О томе убедљиво сведоче појединости из излагања Махмута Бакалија и председника ИВ Скупштине Косова Богољуба Недељковића. Бакали је махом реферисао о политичкој ситуацији, а Недељковић о економској, мада је било и прожимања у њиховим излагањима. Бакали је информисао присутне о повољној политичкој клими захваљујући раду СКК уз спорадичне националистичке инциденте због којих је предложио идејно-политичку диференцијацију по рецепту из блиске прошлости. То је можда била алузија на партијске чистке Срба и Црногораца након пленума, затим Албанаца након демонстрација 1968. и опет Срба и Црногораца раних седамдесетих година (Милош Секуловић, Јово Шотра и други функционери СКК). Титу је Бакали реферисао да се национализам појављује у разним видовима од наизглед безначајног до тврдог и реакционарног, да се албански јавља са претензијама ка сепаратизму, а српски и црногорски на великосрпским унитаристичко-хегемонистичким основама. Није пропустио да похвали уставна решења за која наводи да су примљена као „крупна револуционарна победа” СКЈ и гаранција добрих међународних односа које кваре технобироكرатске, менаџерске, либералистичке, малограђанске и буржоаске тенденције. Као претећи политички и привредни проблем издвојио је „армију” од преко 350.000 младих у процесу редовног образовања са неизвесном перспективом у условима мање стопе инвестиција него што предвиђа Средњорочни четворогодишњи план. На неколико места позива и на сарадњу и поверење у оквиру Србије, иако је несумњиво реч о његовој политици двоструког колосека према њој. Даље је реферисао о везама Косова са

⁴⁶ Аноним, „Он је део свих нас”, *Јединство*, 5. 4. 1975.

⁴⁷ Аноним, „Радосно сазнање”, *Јединство*, 5. 4. 1975.

⁴⁸ Аноним, „Стопама оца”, *Јединство*, 5. 4. 1975.

разним земљама, укључујући и Албанију, те да Приштина не монополише ту „добру” сарадњу.⁴⁹

Богољуб Недељковић је реферисао о економским приликама у периоду између две Титове посете (1971–1975). Тај временски интеррегнум поклапа се са периодом текућег средњорочног плана развоја Косова. Недељковић није делио Бакалијев оптимизам. Поменуо је мањак инвестиција (69% југословенског просека), изостанак спољних извора финансирања (изузев фонда готово ниједан од очекиваних извора средстава није испунио очекивање), презадуженост и инфлацију. Посебно је издвојио прекорачење инвестиција у износу од педесетак милијарди старих динара при изградњи хидросистема „Ибар–Лепенац”, неједнак третман цена сировина, хране и енергије којима Косово обилато располаже, а које јефтино ставља на располагање остатку земље, бирократски однос државе према „Трепчи” када је реч о давању сагласности на њене кредитне аранжмане са предузећима из Источне Немачке и Чехословачке, несугласице република и покрајина код поделе иностраних зајмова и неадекватан систем расподеле новца према раду. Косово се могло похвалити чињеницом да од индустрије егзистира готово половина становништва и скромним растом пољопривреде (3% годишње уз очекивање да до краја планског периода достигне 4%). Сумиран је и развој просвете, здравства и културе уз забринутост да привредни проблеми видно ограничавају развој тих сфера.⁵⁰

Титу су реферисали и други функционери. Џавид Нимани се пожалио да средства фонда намењена Косову нису довољна за бржи развој. Председника је интересовало стање непокривених инвестиција. Добио је одговор да укупно износе око 600 милиона динара, па је покрајинском руководству поручио да ниједну инвестицију не покрећу док не обезбеде

⁴⁹ АЈ, 837, II–1/251, Уводно излагање у разговору друга Тита са политичким активом покрајине у Брезовици, 3. април 1975; Извештачи, „Председник Тито у дводневној посети Косову”, *Јединство*, 5. 4. 1975; Аноним, „Јасна политика СКЈ отворила је перспективе привредном и општем напретку Косова”, *Политика*, 4. 4. 1975; Аноним, „Доследни политици”.

⁵⁰ АЈ, 837, II–1/251, Богољуб Недељковић, председник Извршног већа Скупштине САП Косово, Излагање пред другом Титом на политичком активу Покрајине, Брезовица, 3. април 1975; Извештачи, „Председник Тито”; Велимир Петровић, Томислав Милић, „Потребне су ванредне мере за бржи развој Покрајине”, *Политика*, 4. 4. 1975.

средства. О стању у „Трепчи” реферисао је директор Вели Дева, а председник Покрајинске конференције ССРН-а Михаило Звицер говорио је о раскиду са старом форумском праксом рада и масовнијем активизму „организованих социјалистичких снага” у том телу.⁵¹

Тито је приликом посете говорио и у својству првог човека Партије и државе, што нас не чуди јер је обављао обе функције и имао апсолутну моћ. Формално је 1974. постао и доживотни председник Партије/државе.⁵² Тешко је раздвојити у ком се својству у одређеним ситуацијама конкретно обраћао руководству и грађанима. Као партијски шеф, Тито саветује СКК да се у раду базира на планском пријему радника и изворним социјалистичким вредностима и доследно се бори против либерала, опортуниста, догматичара и других „непријатеља” социјализма. Похвалио је резултате СКК у домену међунационалних односа, позвавши комунисте на будност због иностраних „шпекулација” у вези са Косовом, о чему није приближније говорио. Претпоставићемо да је у својству председника државе хвалио позицију СФРЈ у међународним односима и Косова када је реч о односима са Албанијом, поручујући да би југословенски непријатељи радо искористили погоршање односа две земље, због чега Београд и „прећути” спорне изјаве из Тиране. Логично, тиме је дао сигнал покрајинском руководству да у односима са Албанијом настави са дотадашњом политиком приближавања. Да је било речи о сарадњи на великоалбанским позицијама потврдили су догађаји каснијих година. Тито је, такође, обећао да ће искористити сопствени ауторитет за већу помоћ државе, понављајући оцену да Косово није искључиво ствар Србије јер има југословенску важност због сировина. У том контексту изразио је незадовољство чињеницом да развијене републике не инвестирају довољно на Косово, које се, веровали су привредни планери, морало развијати брже од осталих да би се животни стандард изједначио. Тиме би се, притом, умањило, резонувао је Тито, пропагандни утицај разних „шпекуланата”. Тито је критиковао и овдашње субјективне „слабости”. Наиме, како су косовске електране често биле у застоју, Косово, Црна Гора и Македонија нису добијале потребну количину енергије, па се Тито питао јесу ли локални кадрови уопште способни да

⁵¹ Извештачи, „Председник Тито”.

⁵² Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 413.

сами реше проблем. Да у то није био убеђен показује и чињеница да је покрајинско руководство упутио на кадрове из остатка земље.⁵³

Титу и делегацији испраћај на Брезовици приређен је у „Брези”. Цвеће су му предали ученици Лидија Сталетовић из Штрпца и Хаки Синани из села Фираја, а штрпчански КУД „Цветко Грдић” извео је сплет народних игара. Председникова колона упутила се ка Урошевцу, где их је поздравило више хиљада грађана, а затим у Липљан, где их је дочекао председник СО Грујица Здравковић реферишући о складним међунационалним односима. Радница фабрике „Станоје Аксић” предала је Титу албум фотографија оближње пећине, а ученици из Липљана Виолета Пећани и Драган Капетановић букете каранфила.⁵⁴ Тито је нагласио да се земља налази у фази полета „унутрашње изградње” и да је задатак комуниста да шире истину за коју су погинули најбољи синови.⁵⁵

Колона возила кретала се даље ка Приштини, а масе људи нестрпљиво су дуж пута очекивале Титов аутомобил. Извештач *Јединствџа* описује то као „срдачан, спонтан и величанствен дочек најдражем госту”. Тито се возио отвореним аутомобилом, што је маса одушевљено поздравила. У Приштини га је дочекао председник СО Назми Мустафа, а цвеће предали ученици Бљерим Пука и Биљана Васић, да би након тога хор „Колегијум канторум” снажно запевао „Друже Тито ми ти се кунемо”. Тито се фотографисао са хором, а затим је испред „Косовског божура” фолклорни ансамбл „Шота” извео сплет косовских игара и песама. Тито је изразио увереност да народ са „оптимизмом гледа у своју даљу будућност, градећи према својим способностима и могућностима [...] љепши живот”.⁵⁶

Другог дана боравка Тито је са функционерима посетио Фабрику амортизера. Дочекао их је генерални директор Љубиша Дедовић. Машине

⁵³ Извештачи, „Председник Тито”. Титов концепт здравих међунационалних односа подразумевао је правилне самоуправне односе. Према његовој логици, за квалитетне међунационалне односе није битна национална структура становништва јер социјализам не признаје однос мањине и већине, већ непрекидно треба радити на развијању самоуправних односа; *O bratstvu i jedinstvu: izbor iz govora, članaka i intervjua: 1936–1976*, прir. Marko Lolić i dr. (Београд: Младост, 1976), 154.

⁵⁴ Извештачи, „Председник Тито”.

⁵⁵ АЈ, 837, II–1/251, Реч председника Тита у Липљану, Липљан, 4. април 1975; Аноним, „Незаборавна радост у Липљану”, *Нови свет*, април 1975, 3.

⁵⁶ Извештачи, „Председник Тито”; АЈ, 837, II–1/251, Реч Председника Тита приликом доласка у Приштину, Приштина, 4. април 1975.

су „престале да зује” јер су радници „хтели да што срдачније поздраве друга Тита”, који „застане крај неке машине” и интересује се за њен рад, за „технологију а највише за људе”, описује *Јединство*. Тито је информисан да је у предузећу производња у последњих десет година расла по просечној стопи од 35% годишње, задовољавајући потребе домаћег тржишта и извоза у СССР и Италију, са перспективом да се прошири на још неке земље. Председник је подсетио директора да је и сам био алатничар раније („пилав посао”), оцењујући да су услови за рад одлични („Немате гасова, немате прашине, имате празан простор, а то је веома важно за нормално одвијање рада”). Колектив му је на поклон предао један амортизер уграђиван у модел „Застава 101”.⁵⁷ Тито је направио поређење са сличним фабрикама у социјалистичким земљама уз оцену да је приштинска „каква треба да буде у социјализму”. Интересовали су га, такође, детаљи о кадру, националној структури радника (56% Албанаца), увозу потребних материјала,⁵⁸ обуци, заштити и исхрани радника, партијским активностима и флукуацији (исељавању) радника.⁵⁹ На ово последње добио је одговор да је она слаба и да није забележен случај одласка на рад у иностранство. Даље је говорио о повезаности економије и међунационалних односа.⁶⁰

Затим је обишао Филозофски факултет, где је по плану требало да буде промовисан у почасног доктора наука. На заједнички предлог приштинског Правног и Филозофског факултета 28. марта, Савет УП једногласно је донео одлуку у том смеру. У извештају комисије формиране том приликом (др Идриз Ајети, др Хајредин Хоџа, др Али Хадри, др Газменд Зајми, др Илија Вуковић) акценат је на Титовој историјској улози у земљи и иностранству, посебно на кључном доприносу социјалистичкој револуцији, послератном развоју земље, решавању националног питања на принципима братства и јединства и ширењу мирољубивих идеја у свету.⁶¹

⁵⁷ Аноним, „Косово је остварило велики напредак”, *Јединство*, 7. 4. 1975.

⁵⁸ АЈ, 837, II-1/251, Детаљи из разговора Председника Тита у Фабрици амортизера у Приштини, Приштина, 4. април 1975.

⁵⁹ Томислав Милић, Велимир Петровић, „Песма у знак добродошлице”, *Политика*, 5. 4. 1975.

⁶⁰ АЈ, 837, II-1/251, Реч Председника Тита приликом доласка у Приштину, Приштина, 4. април 1975; АЈ, 837, II-1/251, Детаљи из разговора Председника Тита у Фабрици амортизера у Приштини, Приштина, 4. април 1975.

⁶¹ АЈ, 837, II-1/251, Одлука Савета Универзитета у Приштини о давању почасног доктората председнику Титу, Приштина, 28. март 1975.

Тито је у поздравном обраћању истакао да је почаствован јер награда долази са најмлађег универзитета који има више студената него предратна држава и на којем се, како је рекао, стриктно води рачуна о паритетној националној структури. УП је описао као „ковачницу братства и јединства” и „расадник” кадрова.⁶² Један детаљ остао је, међутим, непознат јавности. Титу је Тихомир Влашкилић у писаним сугестијама предлагао да приликом свечане доделе у неупадљивој форми помене да је Косово саставни део Србије, али овај то није учинио.⁶³

Након свечане промоције, Тито се око 18 часова у „Косовском божуру” сусрео са представницима средстава информисања и издавачких кућа. О њиховом развоју и пропагандном значају на плану ширења партијских идеја реферисао је члан Председништва ПК СКК и председник партијске Комисије за информисање Јусуф Кељменди. Књижевник Есад Мекули поклонио је Титу књигу песама на албанском „Ти, почетак наше песме”.⁶⁴

Тито је проценио да је народ овде боље расположен него раније и истакао импресионираност развојем покрајине. Поновио је оцене о доброј позицији земље у међународним односима уз поруку да поједини инострани кругови делују против ње још од краја рата. У својству сарад-

⁶² Аноним, „Косово је остварило”; Р. Барјактаревић, „Тито – почасни доктор приштинског универзитета”, *Нови свет*, април 1975.

⁶³ АЈ, 837, II–1/251, Одлука комисије Правног и Филозофског факултета у Приштини о додели почасног доктората председнику Титу, Приштина, 28. март 1975; Ристановић, *Српска интелектуална елита*, 66. УП је имао озбиљне проблеме у раду. Ако занемаримо великоалбанску индоктринацију и несумњиве кадровске проблеме о којима сведочи тамошњи англиста Вујадин Милановић, на првом месту навешћемо да су приштински студенти на располагању имали само 2100 постеља (на УП 16.200 студената). Те 1975. био је у изградњи нови павиљон са додатних 500 кревета. Менза је могла да испоручи тек 3500 obroka дневно. Очекивало се да се исте године заврши објект са капацитетом од 6000. Vujadin Milanović, *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije* (Priština: Jedinство, 1990); 3. 3., „Пет година Универзитета у Приштини”, *Нови свет*, април 1975; Урош Д. Микетић, „Развој Универзитета у Приштини у периоду 1969–1974. године на основу писања студентског листа Нови свет”, *Зборник радова Филозофског факултета* 4/2024, 249–270.

⁶⁴ Аноним, „Косово је остварило”; АЈ, 837, II–1/251, Јусуф Кељменди, члан Председништва ПК СК Косова, Излагање на сусрету друга Тита са представницима средстава јавног информисања и издавачке делатности на Косову, 4. април 1975.

ника окупатора поменуо је и давно пострадао Драгољуба Михаиловића, али не и неког Албанца.⁶⁵

Супруга Јованка је у Приштини обишла Медицински факултет и Дечју клинику (са 200 кревета спадала у ред модернијих у земљи) и изразила задовољство виђеним.⁶⁶ Свечану вечеру гостима приредио је у „Косовском божуру” Цавид Нимани. У здравици је пожелео Титу добро здравље и нагласио да постоји све дубљи осећај заједништва народа и народности у условима политике националне равноправности. Тито се захвалио и у здравици нагласио, између осталог, да је Приштина урбанија него када је 1971. долазио.⁶⁷ Поновио је и своју познату оцену о стабилним међунационалним односима на Косову.⁶⁸

Посета је формално завршена 5. априла (петак увече) када се „Плави воз” упутио у Београд. У Приштини и Косову Пољу приређен је свечани испраћај,⁶⁹ а Тито се са пратњом вратио у Београд.⁷⁰ Емитовањем филма о овој посети свечано је 26. новембра означен почетак рада дневног програма ТВ Приштина, а ранији програм ТВ Београда нашао се на посебном каналу.⁷¹

Закључак

Тито је након Брионског пленума 1966. директно или индиректно подржавао етатизацију Косова до нивоа формализованог уставним решењима 1974.⁷² Наредне године имао је прилику да се лично увери у њихову нефункционалност на политичком и друштвено-економском плану у по-

⁶⁵ АЈ, 837, II–1/251, Реч председника Тита представницима средстава информисања, Приштина, 4. април 1975.

⁶⁶ Г. Б. Павловић и др., „Јованка Броз посетила дечју клинику”, *Јединство*, 7. 4. 1975.

⁶⁷ АЈ, 837, II–1/251, Цавид Нимани, председник Председништва САП Косова, Здравница на свечаној вечери приређена у част председника Тита, његове супруге и осталих функционера из његове пратње 4. априла 1975. године у хотелу „Косовски божур” у Приштини, Приштина, 1975; Аноним, „Косово је остварило”.

⁶⁸ АЈ, 837, II–1/251, Одговор председника Тита на здравицу Цавида Ниманија, Приштина, 4. април 1975.

⁶⁹ Аноним, „Косово је остварило”.

⁷⁰ Аноним, „Председник Тито вратио се у Београд”, *Полијика*, 6. 4. 1975.

⁷¹ Павловић и др., *Косово и Метохија*, 202.

⁷² Гаталовић, „Повод, насилност и последице”, 444–455.

крајини. Можемо опет само претпоставити разлоге његових учесталијих посета у постдорионском периоду, будући да је Косово посетио и 1979, након чега се и разболео. Можда је један од разлога у чињеници да је Косово од 1966. постало далеко битнији чинилац политичког живота у земљи за разлику од преддорионског периода, па му је из тог разлога и посвећивао већу пажњу. Делује могуће да је циљ посете био да подстакне косовско руководство да, сходно новим уставним оквирима, преузме и већу одговорност и иницијативу у решавању нагомиланих проблема. Када је реч о међунационалним односима на Косову, они су од стране Тита и косовског руководства и пре и током посете оцењивани као хармонични. Иако то није одговарало реалности, одлично се уклапало у доминирајући наратив о братству и јединству. Титовој посети никако не можемо приписати шири историјски значај, нарочито ако је упоредимо са неким његовим ангажманима из ранијих времена. То можда и говори да је остарели председник тешко излазио на крај са проблемима у држави, па је последњих година живота покушавао и углавном успевао да конзервира тренутно стање. Његов оптимизам у будућност Косова више је, заправо, демагошке и пропагандне природе, будући да су политички и економски процеси наговештавали радикализацију прилика. Посета није произвела дубље последице, јер је покрајинско руководство, похваљено од стране Тита за рад, наставило са ранијом политиком.

Списак референци – Reference list

Архиви – Archives

- Arhiv Jugoslavije: Fond 837, Kabinet predsednika Republike.

Објављени извори – Published sources

- *Jedanaesta konferencija Saveza komunista Kosova*, prir. Savez komunista Kosova. Priština: Savez komunista Kosova, 1974.
- *O bratstvu i jedinstvu: izbor iz govora, članaka i intervjuva: 1936–1976*, prir. Lolić, Marko et al. Beograd: Mladost, 1976.
- Tito, Josip Broz. *Govori druga Tita na Kosovu*. Priština: Informativna služba Pokrajinskog komiteta SK Kosova, 1975.
- *Tito na Kosovu 1975*, prir. Mustafa Šalja i dr. S. l: s. n., 1975.

- *Fjalimet e shokut Tito në Kosovë*, pr. Tahir Geci dhe Milenko Spaleviq. Prishtinë: Shërbimi informativ i Komitet Krahinor të LK të Kosovës, 1975.

Штампа – Newspapers

- *Jedinstvo* (Cyrillic)
- *Novi svet* (Cyrillic)
- *Politika* (Cyrillic)

Литература – Secondary works

- Gatalović, Miomir B. „Jugoslovenska državna politika na Kosovu i Metohiji: 1958–1974”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2014. (Cyrillic)
- Gatalović, Miomir B. „Povod, nasilnost i posledice iredentističkih demonstracija Albanaca na Kosovu i Metohiji 1968”. *Ubistvo i samoubistvo u naučnom i umetničkom stvaralaštvu : tematski zbornik naučnih radova od međunarodnog značaja*, ur. i pr. Ivana Ženarju Rajović i dr., 441–455. Priština [tj.] Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2024. (Cyrillic)
- Gatalović, Miomir B. „U svetlosti političkog odnosa jugoslovenske federacije prema Srbiji do sedamdesetih godina 20. veka”. *Tokovi istorije*, god. XXXII, 2/2024, 269–291. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.2.gat.269-291>
- Gatalović, Miomir. *Burna vremena : Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1966–1969*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2018. (Cyrillic)
- Gatalović, Miomir. „Prilozi za proučavanje iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije pod vlašću Josipa Broza Tita”. *Istorija 20. veka*, god. XLII, 1/2024, 199–220. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2024.1.gat.199-220>
- Hodža, Hajredin. *Afirmacija albanske nacionalnosti u Jugoslaviji: Staljinistički nacionalizam i iredentizam u Albaniji*. Priština: Rilindja, 1984.
- Miketić, Uroš D. „Iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije 1966–1981. godine: uzroci, tok i posledice”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, Katedra za istoriju, 2024. (Cyrillic)
- Miketić, Uroš D. „List Jedinstvo: prilog proučavanju privrednih problema na Kosovu 1966–1973. godine”. *Nauka i stvarnost: zbornik radova sa naučnog skupa (Pale, 22. maj 2021)*, ur. Jelena Marković, 231–251. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet, 2022. (Cyrillic)

- Miketić, Uroš D. „Razvoj Univerziteta u Prištini u periodu 1969–1974. godine na osnovu pisanja studentskog lista Novi svet”. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, god. LIV, 4/2024, 249–270. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.5937/zrffp54-49664>
- Miketić, Uroš. „Predstavke i žalbe sa SAP Kosova 1979–1982. Savezu komunista Srbije”. *Zapisi: godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac*, god. XIII, 13/2024, 165–173. (Cyrillic)
- Milanović, Vujadin. *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*. Priština: Jedinstvo 1990.
- Nikolić, Kosta, Srđan Cvetković. *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku 1912–1990*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014. (Cyrillic)
- Pavlović, Momčilo i dr. *Kosovo i Metohija: vek važnih događaja: 1912–2012*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Novi Sad: Centar za istraživanje i publikovanje, 2012. (Cyrillic)
- Pavlović, Momčilo, Predrag J. Marković. *Kosovo i Metohija: prošlost, pamćenje, stvarnost*. Novi Sad: Preporod, 2006. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. „Kosovo u prvim mesecima 1968. godine”. *Tokovi istorije*, god. XXII, 2/2014, 99–131. (Cyrillic)
- Pelikan, Jan. „Prilozi za društvenu istoriju Kosova i Metohije šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka”. *Tokovi istorije*, god. XVIII, 2/2010, 95–129. (Cyrillic)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 3, Socijalistička Jugoslavija: 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Ristanović, Petar. *Iluzija moći: srpski kritički intelektualci i komunistički režim*. Beograd: Princip: Fondacija Aleksandar Nevski, 2020. (Cyrillic)
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje: 1974–1989*. Novi Sad: Prometej; Beograd: Informatika, 2019. (Cyrillic)
- Ristanović, Petar R. „Mahmut Bakali – Prilog za političku biografiju”. *Baština*, god. XXXIII, 61/2023, 371–384. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina33-47042>
- Ristanović, Petar R. „Srpska intelektualna elita i kosovsko pitanje 1974–1989”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2018. (Cyrillic)
- Vetnić, Savo. *Tito u srednjem Pomoravlju*. Svetozarevo: Zavičajni muzej, 1977.

- Vukadinović, Igor. *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji: (1945–1969)*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2021. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Demografska i ekonomska komparacija Kosova i Metohije i Južne Srbije pod komunističkom vlašću, 1945–1971”. *Vranjski glasnik povodom 110 godina od Balkanskih ratova i oslobođenja Stare Srbije: tematski zbornik od nacionalnog značaja*, ur. Dejan D. Antić, 315–325. Vranje: Narodni muzej, 2023. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor Đ. „Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2020. (Cyrillic)
- Vukadinović, Igor. „Prizrenski proces 1956. i njegova revizija 1968. godine”. *Tokovi istorije*, god. XXX, 2/2022, 125–152. (Cyrillic) DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.2.vuk.125-152>
- Vukadinović, Igor. „Strogo poverljivi izveštaji ministra spoljnih poslova Albanije o političkoj situaciji u Jugoslaviji i na Kosovu i Metohiji 1966–1968”. *Istorija 20. veka*, XLI, 1/2023, 159–176. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.vuk.159-176>
- Vukadinović, Igor. „Uklanjanje reči ‘Metohija’ iz naziva Autonomne pokrajine Kosova i Metohije 1968–1969. godine”. *Tokovi istorije*, god. XXXII, 2/2024, 239–267. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.2.vuk.239-267>
- Živković, Milutin. „Poseta Josipa Broza Tita Kosovu i Metohiji (25–28. marta 1967. godine) u svetlu postbrionskih dešavanja u Pokrajini”. *Baština*, god. XXI, 30/2011, 135–151. (Cyrillic)

SUMMARY

Uroš D. Miketić

TITO'S VISIT TO KOSOVO IN 1975

ABSTRACT: This study is based on sources from the Archives of Yugoslavia (Cabinet of the President of the Republic fund), Pristina and Belgrade newspapers that reported on Tito's visit to Kosovo in 1975, party documents, and relevant scholarly literature. The event is important for understanding the socio-economic and political conditions in Kosovo after the country's constitutional recomposition in 1974. There is a noticeable contrast between the real problems in Kosovo, primarily those of an interethnic and economic nature, and their public treatment by Tito during his visit.

KEYWORDS: Tito, Yugoslavia, Serbia, Kosovo, socialism, Serbs, Albanians

The visit of the aging president of the SFRY and League of Communists of Yugoslavia Tito to Kosovo in 1975 took place in the aftermath of the country's constitutional reorganization, culminating in the constitutional provisions of 1974, by which the republics and provinces became largely independent in carrying out their own policies. The joint state was reduced to a loose confederation, and Serbia, although not formally, reduced to a narrower part without provinces. At the same time, the country was in a serious economic crisis. Political and economic problems were more pronounced in Kosovo considering the heritage, multi-ethnic composition of the population and low level of general development. Tito, his wife Jovanka and a group of high-ranking officials from Belgrade visited Kosovo on April 3 and 4. He stayed longer, among other places, in Đeneral Janković, Brezovica, Lipljan and Pristina, where he was awarded an honorary doctorate by the local university. Setting aside the ceremonious welcome, the available materials reveal economic problems in Kosovo with certain political implications. The idealized portrayal of interethnic relations presented to Tito during his visit to Kosovo,

one with which he fully concurred, does not align with the available historical sources and historiographical research known to us, which observe the post-Brion period, first of all, through the prism of the expansion of Albanian nationalism and separatism. When the subsequent socio-economic and political development of Kosovo is taken into account, it can be concluded that the visit did not affect the improvement of local conditions, but gave an incentive to maintain the existing situation and thus helped Albanian nationalists and separatists.